

Гриценко Віталій

ПРО КАТЕГОРІЮ «СВЯЩЕННОГО» У ФЕНОМЕНОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ

У поданій статті проаналізовано категорію «Священного» у феноменології релігії, звернено автором увагу на роль німецького теолога Рудольфа Отто.

***Ключові слова:** категорія «Священного», поняття «Страшного», феноменологія релігії, Рудольфо Отто.*

Книга німецького теолога Рудольфа Отто (1869–1937) «Священне» (1917) вважається теологічним бестселером ХХ століття. Вона мала величезний вплив на релігієзнавство ХХ століття, поклавши початок феноменології релігії та її впливу на розвиток освіти [1]. У 20-і рр. минулого століття її уважно читали і використовували такі далекі один від одного за переконаннями мислителі як Мартин Гайдеггер та Карл-Густав Юнг; зрозуміло, вона входила і в обов'язкове коло читання протестантських богословів в Німеччині. Широкого поширення ідеї цієї книги набули вже після Другої світової війни, чому сприяли впливи феноменологічної філософії і психології, а також успішна популяризація цього підходу відомим істориком релігій і правим інтелектуалом Мірчею Еліаде.

Зміст поняття «священне» звично пов'язують з релігією і з божественними персонажами, але заслуга Отто була саме в тому, що він розрізнив «священне» і «нумінозне», виділивши першофеномен сакрального відчуття, який передує будь-яким інституційним релігіям, будь-яким особовим уявленням про богів, духів і так далі. Такий «ірраціональний» початок релігії він назвав відчуттям «нумінозного». Сам термін «нумінозне» (лат. – *numinous*) походить від латинського «*numen*» що означає «Бог», «дух» або «божественність».

Нумінозному, на відміну від інших елементів релігійної віри, не можна навчити – це не догмат, а досвід, який «можна тільки викликати, збудити, – як і все, що приходить “від духу”» [2, с. 14]. У декількох розділах своєї книги Р. Отто описує складові елементи цього досвіду: «страхітливе» (*tremendum*), «таємниче» (*mysterium*), таке, що «зачаровує» (*fascinans*). Так, «страхітливе» він, услід за німецьким теологом-романтиком Фридрихом Шляєрмахером, пов’язує з «*відчуттям тварності* – відчуттям тварі, яка тоне у власному ніщо і схиляється перед тим, що вище за всяке творіння» [2, с. 8]. Істотно, що в такому відчутті немає ніякого інтерсуб’єктивного відношення – «те, що вище за будь-яке творіння», переживається як могутня і об’єктивно-безособова сила, а не як особа, з якою можна було б вести діалог (у формі молитви, заповідей, священного переказу і т. д.). Між нею і людиною немає навіть раціонально-доцільного відношення, як між «виробником» і «виробом», а є лише абсолютний розрив між творцем і тваррю. Нуміозне визначається як абсолютно «інше» [2, с. 41], незіставне із звичним ладом речей; перед нами основоположна опозиція сакрального («священного», *das Heilige* – так називається в оригіналі книга Р. Отто) і профанного.

Найважливішою межею нуміозного є його амбівалентність: нуміозне і вабить в якості «зачаровуючого», і відштовхує в якості «жахаючого». Як наслідок, і уявні істоти, яких можна вважати його джерелом, протистоять один одному. Перш за все, це, звичайно, боги, що відрізняються ревниво-мстивим характером, як старозавітний Ягве з його знаменитим «гнівом».

Дивні риси «гніву Ягве» завжди впадали в очі. Перш за все, у багатьох місцях Старого Завіту відчутно, що цей «гнів» спочатку не має нічого спільного з моральністю. Він «займається» і загадковим чином про себе заявляє як «прихована природна сила», як скупчена електроенергія і розряджається на того, хто дуже близько підходить. Гнів його «непередбачуваний» і «довільний» [2, с. 31].

Одночасно Р. Отто відзначає й інше – не позитивне, а негативне – джерело нумінозного, що осмислюється через уявлення про *примару*. Саме лякаючі примари, а не анімістичні «душі» речей або ж особисті демони чи боги служили початковою формою надприродної істоти, і вони до цих пір турбують нашу уяву, викликаючи характерне відчуття «страшного», часто з найнезначніших зовнішніх приводів (порожній будинок і т. д.).

Позитивно-негативна амбівалентність нумінозного у Р. Отто зближується з переконаннями антропологів, що відкрили в кінці XIX ст. знамениту «ману» – сакральну субстанцію, яка за віруваннями багатьох традиційних народів наповнює магічно дієві речі, живі істоти і т.д.: мана теж подвійна, зарядженими нею об'єктами можна захоплюватися, але можна й гребувати. «Енергетичне» розуміння сакрального, яке уподібнюється безособовому електричному потенціалу, пов'язує думку Р. Отто з традицією французької соціологічної школи – зокрема, саме так Марсель Мосс і Анрі Юбер описували священну енергію, що виділяється при обряді жертвопринесення; пізніше Еміль Дюркгайм тлумачив цю дієву силу як фантастично трансформовану силу соціальної згуртованості. Сам же Р. Отто не був соціологом і не посилався на французьких учених (що легко пояснити і позанауковими причинами: його книга вийшла у розпал Першої світової війни). Його метод – переважно інтроспективний, коли досліджуються не об'єктивно спостережувані факти, а тексти і свідчення тих, хто пережив досвід нумінозного.

Не дивлячись на деяку композиційну і концептуальну рихлість (а може бути, саме завдяки такій вільній формі), «Священне» виявилось виключно продуктивним науковим твором, що на багато десятиліть визначив цілий ряд напрямів аналізу феномена сакрального. Поняття сакрального як «страхотливого» зайняло важливе місце у ряді робіт М. Гайдеггера. У Р. Отто відмічається і паралель між священним і *піднесеним* – естетичною категорією, яка ще з XVIII ст. і до наших днів активно вивчається

філософами, від І. Канта до постмодерніста Жана-Франсуа Ліотара і неомарксиста Славоя Жижека, і визначається через неувяність, плотську невизначеність піднесеного об'єкта: «Це вказує на сокровенну спорідненість нумінозного і піднесеного, спільність між ними виходить за межі простої випадкової схожості» [2, с. 111]. Поняття «страшного» (das Unheimliche), проаналізоване Р. Отто у зв'язку з вірою у примари, було опісля концептуалізовано в однойменній статті засновника психоаналізу Зигмунда Фроїда, який, втім, теж не посилався на Р. Отто і, можливо, ще не знав про його книгу.

В цілому Р. Отто визначив, з одного боку, місце нумінозного у структурі священного взагалі, а з іншого – розробив структуру самого нумінозного, виділивши в ньому певні стадії або етапи наближення людини до нумінозного об'єкту.

Сьогодні книга «Священне» цікава саме багатством свого інтелектуального потомства, ставши істотним фактом інтелектуальної культури ХХ сторіччя. Крім всього іншого, вона не раз взаємодіяла і з художньою літературою: сам Р. Отто не раз апелював до художніх текстів і до висловів письменників (наприклад, Гете), а серед уважних читачів його «Священного» можна зустріти, окрім філософів і теологів, і таких великих поетів і есеїстів, як Октавіо Пас (Мексика) та Ів Бонфуа (Франція).

Список використаних джерел та літератури

1. Гриценко А.П., Колієнко А.А. Особливості викладання історії та релігійного виховання в Глухівському учительському інституті (1874–1917 рр.). *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 119-125. (0,8 д.а.) <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.16> (дата звернення: 11.01.2024).

2. *Отто Рудольф*. Священное: об иррациональном в идее Божественного и его соотношении с рациональным / пер. с нем. и послесл. А. М. Руткевича. СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2008. 272 с.

Наук. керівн.: Артюх В. О., канд. філос. наук, доцент